

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.08.007>

УДК 339.5

О. Г. Білорус

академік НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділення глобальної економіки і міжнародних фінансів НДФІ ДННУ “Академія фінансового управління”, Київ, Україна, o.bilorus@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-5649>

В. І. Власов

доктор економічних наук, професор, Київ, Україна, vlasovvi@ukr.net

С. С. Гасанов

кандидат економічних наук, професор, заслужений економіст України, директор Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ “Академія фінансового управління”, Київ, Україна, sgasanov@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7454-0419>

І. Г. Ханін

доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Національного університету водного господарства та природокористування, Рівне, Україна, khanin.ig@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4221-2314>

КІНЕЦЬ ЕРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЯ, “НОВА” ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЧИ ПЕРЕХІД ДО НООСФЕРНОГО СПІВРОЗВИТКУ?

Анотація. У статті висвітлено дискусійні питання щодо стану, суперечностей та тенденцій сучасної глобалізації в умовах нових викликів і загроз, пов'язаних з політичним, імміграційним, пандемічним, кліматичним, економічним та торговельним шоками – виходом Великобританії з ЄС, втіленням курсу президента США “Америка понад усе”, початком торговельної деглобалізації внаслідок перегляду угод про вільну торгівлю та торговельної “війни” між США і Китаєм, впливом глобальної пандемії COVID-19 і кліматичних змін на поглиблення світової економічної рецесії, спад національних економік і міжнародної торгівлі, дефіцит фінансових ресурсів для активної державної підтримки систем охорони здоров'я, соціального захисту, малого та середнього бізнесу. У політичних, економічних, управлінських й академічних колах інтенсивно обговорюються проблеми “кінця” глобалізації, деглобалізації, “нової” глобалізації, необхідності “нового світового порядку”, котрий реально втілюватиме фундаментальні цінності демократії, економічної свободи, вільної торгівлі й одночасно посилить соціальну відповідальність світового співтовариства та його міжнародних інституцій, основних геополітичних, геоekonomічних та військових центрів сили (насамперед США, Китаю, Європейського Союзу, Росії та ін.) за збереження миру на основі досягнення консенсусу, визнання глобальних пріоритетів протидії кліматичним та епідемічним загрозам людському життю на Землі, послідовну реалізацію Цілей сталого розвитку задля викорінення бідності в усіх її формах і проявах, боротьби з нерівністю всередині країн та між ними, забезпечення безперервного, всеохоплюючого і сталого економічного зростання та сприяння соціальній інтеграції. Звернуто увагу на посилення тенденції протекціонізму та економічного націоналізму, зокрема вихід США з угоди про Транстихоокеанське партнерство та намагання перегляду Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (NAFTA). Показано поступову втрату лідерства США у світовій торгівлі внаслідок прискореного економічного розвитку інших країн, насамперед Азійського регіону. Обговорення цих проблем на Давоському економічному форумі зумовило формування висновку щодо ймовірного кінця атлантизму і глобалізації. Водночас у доповіді ООН (2018 р.) виокремлено спеціальний розділ щодо гіперглобалізації торгівлі. Висунуто гіпотезу про те, що Балійський раунд (2013 р.) переговорів щодо торгівлі розпочав четверту хвилю її глобалізації та запропоновано нову теорію міжнародної торгівлі – теорію глобалізаційного впливу.

© Білорус О. Г., Власов В. І., Гасанов С. С., Ханін І. Г., 2020

Ключові слова: глобалізація, деглобалізація, національні інтереси, перерозподіл світових ресурсів, міждержавні торговельні конфлікти, економічна рецесія, економічний та соціальний виміри глобальної кризи.

Рис. 6. Літ. 77.

Oleh Bilorus

Dr. Sc. (Economics), Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Emeritus of Science and Technology of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, o.bilorus@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-5649>

Volodymyr Vlasov

Dr. Sc. (Economics), Professor, Kiev, Ukraine, vlasovvi@ukr.net

Sergii Gasanov

Ph. D. (Economics), Professor, Honored Economist of Ukraine, Director of the Research Financial Institute of the SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, sgasanov@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7454-0419>

Igor Khanin

Dr. Sc. (Economics), Professor, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine, khanin.ig@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4221-2314>

THE END OF THE GLOBALIZATION ERA, DEGLOBALIZATION, "NEW" GLOBALIZATION, OR TRANSITION TO NOOSPHERIC CO-DEVELOPMENT?

Abstract. The article highlights the controversial issues of the state, contradictions and trends of modern globalization in the face of new challenges and threats associated with political, immigration, pandemic, climate, economic and trade shocks – Britain's exit from the EU, the implementation of the US President's policy "America Above All", the beginning of trade de-globalization as a result of the revision of free trade agreements (FTAs) and the trade "war" between the United States and China, the impact of the global COVID-19 pandemic and climate change on deepening the global economic recession, the collapse of national economies and international trade, lack of financial resources for active government support of the health care systems, social protection, small and medium-sized businesses. Political, economic, managerial and academic circles are actively discussing the problems of the "end" of globalization, de-globalization, "new" globalization, the need for a "new world order", which will actually embody the fundamental values of democracy, economic freedom, free trade and, at the same time, will strengthen social responsibility of the world community and its international institutions, the main geopolitical, geo-economic and military centers of power (primarily the United States, China, the European Union, Russia, etc.) for the preservation of peace on the basis of consensus, recognition of global priorities in countering climatic and epidemic threats to human life on Earth, consistent implementation of the Sustainable Development Goals to eradicate poverty in all its forms and manifestations, combat inequality within and between countries, ensure continuous, inclusive and sustainable economic growth and promote social inclusion. The article drew attention to the strengthening of the trends of protectionism and economic nationalism, in particular, the US withdrawal from the Trans-Pacific Partnership agreement and attempts to revise the North American Free Trade Agreement (NAFTA). The article shows the loss of the US leadership in world trade due to the accelerated economic development of other countries, primarily the Asian region. The discussion of these problems at the Davos Economic Forum led to the conclusion about the likely end of Atlanticism and globalization. At the same time, the UN report (2018) highlighted a special section on trade hyperglobalization. The article

hypothesizes that the Bali Round (2013) of negotiations on trade began the fourth wave of its globalization, and proposes a new theory of international trade – the theory of globalization impact.

Keywords: globalization, de-globalization, national interests, redistribution of world resources, interstate trade conflicts, economic recession, economic and social dimensions of the global crisis.

JEL classification: F02, F15, F18, F63, G01, O19.

О. Г. Белорус

академик НАН Украины, доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, заведующий отделением глобальной экономики и международных финансов НИФИ ГУНУ “Академия финансового управления”, Киев, Украина

В. И. Власов

доктор экономических наук, профессор, Киев, Украина

С. С. Гасанов

кандидат экономических наук, профессор, заслуженный экономист Украины, директор Научно-исследовательского финансового института ГУНУ “Академия финансового управления”, Киев, Украина

И. Г. Ханин

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры международных экономических отношений Национального университета водного хозяйства и природопользования, Ровно, Украина

**КОНЕЦ ЭРЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ, ДЕГЛОБАЛИЗАЦИЯ,
“НОВАЯ” ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ИЛИ ПЕРЕХОД
К НООСФЕРНОМУ СОРАЗВИТИЮ?**

Аннотация. В статье освещены дискуссионные вопросы о состоянии, противоречиях и тенденциях современной глобализации в условиях новых вызовов и угроз, связанных с политическим, иммиграционным, пандемическим, климатическим, экономическим и торговым шоками – выходом Великобритании из ЕС, воплощением курса президента США “Америка превыше всего”, началом торговой деглобализации в результате пересмотра соглашений о свободной торговле и торговой “войны” между США и Китаем, влиянием глобальной пандемии COVID-19 и климатических изменений на углубление мировой экономической рецессии, спад национальных экономик и международной торговли, дефицит финансовых ресурсов для активной государственной поддержки систем здравоохранения, социальной защиты, малого и среднего бизнеса. В политических, экономических, управленческих и академических кругах активно обсуждаются проблемы “конца” глобализации, деглобализации, “новой” глобализации, необходимости “нового мирового порядка”, который будет реально воплощать фундаментальные ценности демократии, экономической свободы, свободной торговли и одновременно усилит социальную ответственность мирового сообщества и его международных институтов, основных геополитических, геоэкономических и военных центров силы (прежде всего США, Китая, Европейского Союза, России и др.) за сохранение мира на основе консенсуса, признание глобальных приоритетов противодействия климатическим и эпидемическим угрозам человеческой жизни на Земле, последовательную реализацию Целей устойчивого развития для искоренения бедности во всех ее формах и проявлениях, борьбы с неравенством внутри стран и между ними, обеспечения непрерывного, всеобъемлющего и устойчивого экономического роста и содействия социальной интеграции. Обращено внимание на усиление тенденций протекционизма и экономического национализма, в частности выход США из соглашения о Транстихоокеанском партнерстве и попытки пересмотра Североамериканского

соглашения о свободной торговле (NAFTA). Показана постепенная потеря лидерства США в мировой торговле вследствие ускоренного экономического развития других стран, прежде всего Азиатского региона. Обсуждение данных проблем на Давосском экономическом форуме обусловило формирование заключения о вероятном конце атлантизма и глобализации. В то же время в докладе ООН (2018 г.) выделен специальный раздел, касающийся гиперглобализации торговли. Выдвинута гипотеза о том, что Балийский раунд (2013 г.) переговоров по торговле начал четвертую волну ее глобализации и предложена новая теория международной торговли – теория глобализационного влияния.

Ключевые слова: глобализация, деглобализация, национальные интересы, перераспределение мировых ресурсов, межгосударственные торговые конфликты, экономическая рецессия, экономическое и социальное измерения глобального кризиса.

“Глобалізм”, “глобалізація”, “деглобалізація”, “антиглобалізм”, “альтернативний глобалізм” (“альтерглобалізм”), “глобальна економіка”, “глобальні ринки”, “фінансова глобалізація”, “глобальні ланцюжки створення вартості”, “глобальна торгівля”, “нова глобалізація” – ці та інші теми з використанням терміна *global* постійно обговорюються на шпальтах газет, журналів і монографій в усіх куточках планети. Цими проблемами переймаються політики, історики, економісти, політологи, соціологи, культурологи, футурологи, екологи, епідеміологи, спеціалісти з питань народонаселення й цивілізацій, інформатики та розвитку комунікацій, представники міжнародних організацій, урядовці, бізнесмени, лідери і члени неурядових громадських організацій та рухів тощо. Що це? Данина мінливій моді чи реальні процеси й події, котрі визначали/визначають/визначатимуть розвиток людства?

На рис. 1–6 наведено результати отриманих нами даних пошукової системи *Ngram Viewer* щодо динаміки монографічних досліджень з використанням термінів *globalization*, *global economy*, *financial globalization*, *global trade*, *global markets*, *global capital* протягом 1945–2019 рр. за цифровою базою даних *Google Books*.

Порівняння графіків показує в цілому схожу динаміку, але є й відмінності, а саме – певний “пріоритет” терміна “глобальна торгівля” відносно термінів “глобалізація”, “глобальна економіка”, “глобальний капітал” і “фінансова глобалізація”. Висхідна динаміка характерна для термінів “глобальна торгівля” та “глобальні ринки” – з 1955 р., “глобального капіталу” – з 1960 р., “глобальної економіки” – з 1968 р., “глобалізації” – з 1971 р., а для “фінансової глобалізації” – лише з 1982 р. Динаміка терміна “глобальна торгівля” в цілому є кращою за динаміку терміна “глобальні ринки”; “глобального капіталу” – за динаміку терміна “фінансова глобалізація”.

Простежується зв’язок термінів, який відображає “логіку” *реальних процесів*: глобальна торгівля – глобальні ринки – глобальний капітал – глобальна економіка – глобалізація – фінансова глобалізація.

Початок обраного періоду – 1945 р. – рік закінчення Другої світової війни. Розпочався період нового світового порядку: створення та функціонування нових міжнародних інституцій, насамперед заснування (у т. ч. Україною) Організації Об’єднаних Націй (ООН, 1945 р.) та ухвалення її Статуту [1];

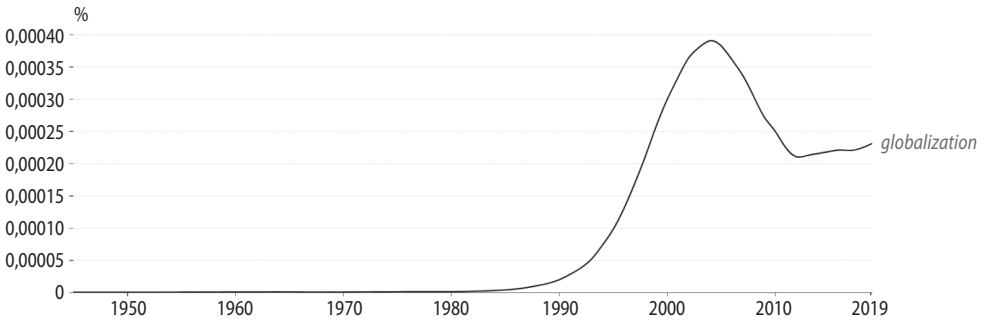

Рис. 1. Динаміка монографічних досліджень з використанням терміна “globalization”

Джерело: Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?year_end=2019&year_start=1945&content=globalisation&smoothing=3&corpus=26&direct_url=t1%3B%2Cglobalisation%3B%2Cc0#t1%3B%2Cglobalisation%3B%2Cc0.

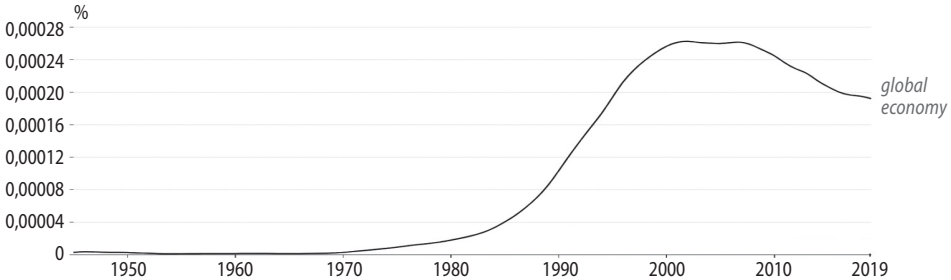

Рис. 2. Динаміка монографічних досліджень з використанням терміна “global economy”

Джерело: Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?content=global+economy&year_start=1945&year_end=2019&corpus=26&smoothing=3&corpus=26&direct_url=t1%3B%2Cglobalisation%3B%2Cc0#t1%3B%2Cglobalisation%3B%2Cc0.

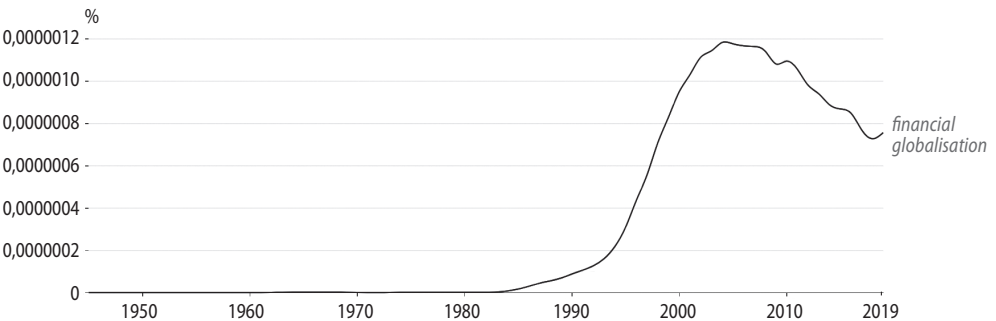

Рис. 3. Динаміка монографічних досліджень з використанням терміна “financial globalisation”

Джерело: Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?corpus=26&year_end=2019&content=financial+globalisation&smoothing=3&year_start=1945&direct_url=t1%3B%2Cfinancial%20globalisation%3B%2Cc0#t1%3B%2Cfinancial%20globalisation%3B%2Cc0.

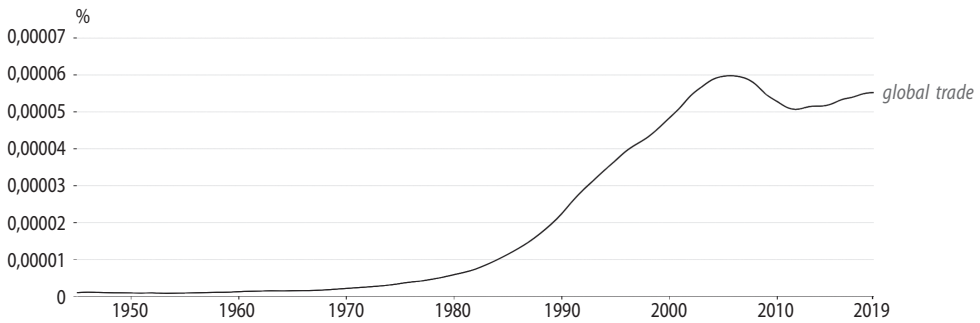

Рис. 4. Динаміка монографічних досліджень з використанням терміна “global trade”

Джерело: Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?corpus=26&year_end=2019&content=global+trade&smoothing=3&year_start=1945&direct_url=t1%3B%2Cglobal%20trade%3B%2Cc0#t1%3B%2Cglobal%20trade%3B%2Cc0.

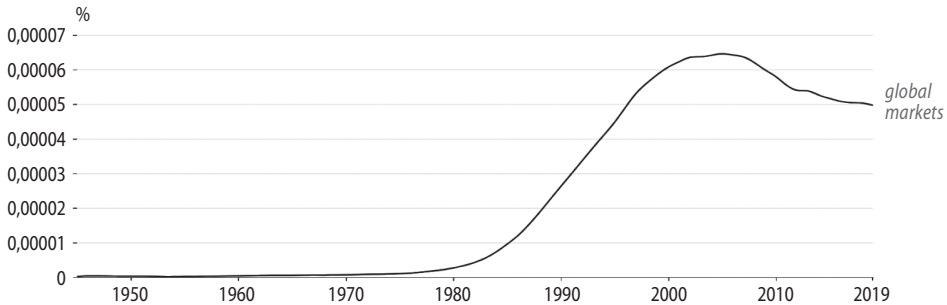

Рис. 5. Динаміка монографічних досліджень з використанням терміна “global markets”

Джерело: Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?year_end=2019&year_start=1945&content=global+markets&smoothing=3&corpus=26&direct_url=t1%3B%2Cglobal%20markets%3B%2Cc0#t1%3B%2Cglobal%20markets%3B%2Cc0.

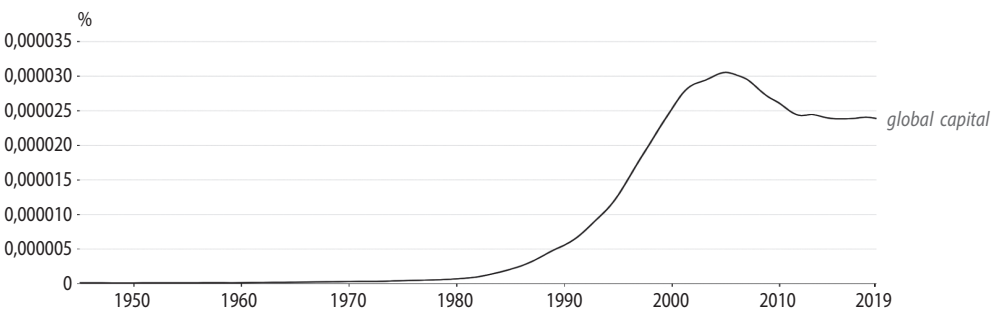

Рис. 6. Динаміка монографічних досліджень з використанням терміна “global capital”

Джерело: Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?year_end=2019&year_start=1945&content=global+capital&smoothing=3&corpus=26&direct_url=t1%3B%2Cglobal%20capital%3B%2Cc0#t1%3B%2Cglobal%20capital%3B%2Cc0.

прийняття та проголошення резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН Загальної декларації прав людини (1948 р.) [2]; формування міжнародної валютної системи на основі рішень Бреттон-Вудської валютно-фінансової конференції Об'єднаних Націй (1944 р.) з утворенням Міжнародного валютного фонду (МВФ, 1945 р.), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР, 1945 р.); заснування Міжнародної фінансової корпорації (МФК, 1956 р.), Міжнародної асоціації розвитку (МАР, 1960 р.), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, 1961 р.), Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (МЦІВС, 1966 р.), Багатостороннього агентства з гарантування інвестицій (БАГІ, 1988 р.); укладення Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ, 1947 р.; ГАТТ, 1994 р.) [3; 4], Угоди про заснування Світової організації торгівлі (СОТ, 1994 р.) [5]; підписання Договору про заснування Європейської Спільноти (Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (Римського договору), 1957 р.) [6]; утворення Європейського Союзу (ЄС) згідно з Маастрихтським договором (1992 р.) [7] на основі Європейського Економічного Співтовариства та наступне розширення ЄС (1995, 2004, 2007, 2013 рр.).

Безумовно, визначальними подіями, котрі відкрили нові шляхи для глобалізації (як і для нової регіоналізації), стали процеси деколонізації, що відбулися наприкінці 40-х, у 50–60-х роках минулого століття, підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1968, 1992 рр. – Франція та КНР, 1994 р. – Україна, 1995 р. – продовження дії Договору) [8], об'єднання Німеччини (1989–1990 рр.), припинення дії Варшавського договору (1991 р.) та розпад СРСР (1990–1991 рр.), економічний прогрес Китаю [9–12] та країн Південно-Східної Азії (ASEAN, 1967 р.) [13–15], Японії [16] і Південної Кореї [17].

До наукових і техніко-технологічних основ глобалізаційних процесів, що розгорнулися після Другої світової війни, слід віднести використання ядерної енергії, освоєння космосу, розвиток телекомунікацій, комп'ютерного програмування та створення світової комп'ютерної мережі, супутниковий зв'язок, цифрові технології, роботизацію, початок використання сонячної енергії, біо- та нанотехнології, розвідки щодо штучного інтелекту.

Природничі науки давно відреагували на реальні глобальні процеси та явища роботами своїх видатних представників, чий внесок відзначив Володимир Іванович Вернадський як автор сучасної концепції біосфери та ноосфери [18–21]. Історія людського розвитку свідчить, що наукова думка – глобальний (планетний) феномен [20; 22]. Наукова думка змінює людину, людина змінює власне навколишнє середовище, у т. ч. природні умови свого життя, життя планети Земля загалом.

В. І. Вернадського можна вважати *фундатором наукового глобального мислення ХХ століття*. “Життя людства, – пише він, – за всієї його різноманітності, стало *неподільним, єдиним*. Подія, що відбулася в глухому куточку будь-якої точки будь-якого континенту або океану, відбивається і має наслідки – великі й малі – в ряді інших місць, скрізь на поверхні Землі. Телеграф, телефон, радіо, аероплани, аеростати охопили всю земну кулю.

Зносини стають все більш простими й швидкими. Щорічно організованість їх збільшується, бурхливо зростає. Ми ясно бачимо, що це початок стихійного руху, природного явища, яке не може бути зупинено випадковостями людської історії. Тут уперше... так яскраво проявляється зв'язок історичних процесів з палеонтологічною історією... *Homo sapiens*. Цей процес – повного заселення біосфери людиною – зумовлений перебігом історії наукової думки, нерозривно пов'язаний зі швидкістю зносин, з успіхами техніки пересування, з *можливістю миттєвої передачі думки, її одночасного обговорення всюди на планеті*” [20, с. 34].

Без розвитку *глобального мислення* неможливо усвідомити *глобальні проблеми людства*, обґрунтувати концептуальні підходи до їх вирішення, задіяти механізми *глобального управління*, домогтися координованих та послідовних дій урядів різних країн, спрямованих на реалізацію конкретних цілей і завдань. Сучасними прикладами глобального мислення та глобально координованих дій є Цілі Тисячоліття [23], Цілі сталого розвитку ООН [24], Паризька угода щодо глобального реагування на загрозу зміни клімату в контексті сталого розвитку (ООН, 12 грудня 2015 р.) [25]. Пандемія COVID-19 – новий глобальний виклик і загроза для людства, що знову вказує на значення наукового мислення як планетарного явища [26].

Економічна наука, котра на певному етапі свого розвитку отримала скорочену назву *Economics* [27–36], виходить із *обмеженості ресурсів*, доступних власникам факторів виробництва для використання з метою продукування певних товарів і послуг, що задовольняють попит споживачів. Однак вузькість методології “панівного напрямку” (*mainstream*) тривалий час не давала змоги поширити принцип обмеженості на дослідження економіки як відкритої системи, що взаємодіє з Людиною, Суспільством і Природою. Тобто економічна система не розглядалась як *еколого-антрополого-економічна*, а принцип обмеженості ресурсів застосовувався переважно на мікроекономічному рівні, у кращому випадку – на рівні національної економіки. Макроекономічні дослідження відштовхувалися від базових понять “агрегований попит”, “агрегована пропозиція” тощо, котрі згодом набули методологічного, інформаційного й статистичного підґрунтя в Системі національних рахунків.

Важливий крок на шляху формування *глобального економічного мислення* було зроблено в 1968 р. зі створенням неурядової міжнародної організації “Римський клуб”. Її засновники А. Печчеї (перший президент клубу), О. Кінг (президент клубу в 1984–1990 рр.), Х. Тіманн, Е. Янч змогли об'єднати інтелектуальний, організаційний та фінансовий потенціал промисловців, банкірів, науковців, представників ОЕСР для аналізу глобальної проблеми впливу нестримного економічного зростання на екологію планети. Цьому багато в чому сприяла публікація книги А. Печчеї “Попереду прірва” (1969 р.) [37]. А. Печчеї навів тезу Е. Янча про те, що “рівень, який досягається неконтрольованим зростанням, зумовлює високу інерцію динамічної системи й обмежену гнучкість для змін. Тепер ми розуміємо, що в системі немає... само-

регульованого автоматизму макропроцесів; ...елементом еволюції нашої планети є *сама людина та її здатність активно формувати майбутнє*" [37, с. 136]. Одночасно "здається, що все людське суспільство може рухатися до *епохи безладу та кризи*". "Нове усвідомлення *глобальної взаємопов'язаності*, ...що описано як "глобальний шок", було стимульовано широким використанням комп'ютерного моделювання, котре породило як сценарії судного дня, так і ейфорію" [38, с. 3].

Із самого початку мислення Клубу регулювалося трьома суміжними концептуальними настановами: застосування глобального підходу до масштабних і складних проблем світу, де взаємозалежність між народами в рамках єдиної планетарної системи постійно зростає; зосередження уваги на проблемах, політиці та варіантах розвитку в довгостроковій перспективі, що не характерно для урядів, які реагують переважно на поточні проблеми; поглиблення розуміння взаємодії політичних, економічних, соціальних, культурних, психологічних, технологічних та екологічних проблем, для котрих Римський клуб прийняв термін "світова проблема" [39, с. viii].

Влітку 1970 р. в Кембриджі (Массачусетс, США) професор Дж. Форрестер із Массачусетського технологічного інституту (MIT) представив глобальну модель World1, яка давала змогу ідентифікувати конкретні компоненти нестримного економічного зростання, запропонував методiku аналізу змін та взаємозв'язків цих компонентів [40]. На замовлення Римського клубу й спираючись на зазначену модель, команда MIT під керівництвом Д. Медоуза підготувала дослідження "Обмеження економічного зростання", видане в 1972 р. як звіт Римському клубу [41]. За допомогою моделі World3 було показано, що експоненціальне зростання характерне для всіх п'яти основних компонентів – населення, виробництва продуктів харчування, індустріалізації, забруднення і споживання невідновлюваних природних ресурсів. До речі, у книзі є посилання на статтю Дж. Хатчінсона "Біосфера" (1970 р.) [42], але немає посилань на праці В. І. Вернадського й на дослідження таких наукових авторитетів із питань економічного зростання, як С. Кузнець [43; 44], Н. Калдор [45], У. Ростоу [46; 47], Р. Солоу [48], Е. Денісон [49; 50], Е. Мішан [51]¹ та ін. До того ж за рік до публікації першої доповіді Римському клубу С. Кузнець отримав Нобелівську премію з економіки (1971 р.) "за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, яке привело до нового і глибшого розуміння економічної й соціальної структури та процесу розвитку".

У Нобелівській лекції С. Кузнець зробив такий висновок: "Найбільш відмітною рисою сучасного економічного зростання є *поєднання його високих темпів з руйнівними ефектами і новими "проблемами"*. Високі темпи зростання підтримуються... масовим застосуванням технологічних інновацій,

¹ Книга професора Е. Мішана "Витрати на економічне зростання", вперше опублікована в 1967 р., викликала фурор. Він поставив під сумнів фундаментальні припущення, на яких ґрунтувалася "релігія" економічного зростання. *Глобальні небезпеки, включаючи збиток навколишньому середовищу у величезних масштабах*, підтвердили оригінальність і обґрунтованість його критики. URL: https://www.thesocialcontract.com/pdf/seventeen-one/tsc_17_1_mishan.pdf.

що ґрунтуються на поповненні запасу знань... *Руйнівні ефекти* спричинені швидкими темпами змін в економічній і соціальній структурі. *Проблеми* – це несподівані й непередбачувані результати розповсюдження інновацій... До цього слід додати ряд проблем, викликаних повільним поширенням економічного зростання на менш розвинуті країни... Таким чином, поряд із чудовими позитивними досягненнями сучасного економічного зростання з'являються несподівані негативні результати навіть усередині розвинутих країн; тоді як менш розвинуті країни щосили намагаються використовувати великий потенціал сучасних технологій для того, щоб відігравати адекватну роль в *єдиному і взаємозалежному світі* (з якого вони не можуть вийти, навіть якби вони цього хотіли)” [52]. Саме у зв'язку з цим доречно навести головний меседж доповіді групи Д. Медоуза, що був вельми витверезуючим: взаємопов'язані ресурси Землі – глобальна екосистема, в якій ми живемо, ймовірно, не зможуть підтримувати темпи економічного зростання й збільшення населення за межами 2100 р. навіть із використанням новітніх технологій. Запобігти глобальній катастрофі можна лише в тому випадку, якщо всіма урядами (або “світовим урядом”) буде вжито заходи, котрі забезпечать перехід до *глобальної рівноваги* між динамікою економічного зростання і станом екосистеми всієї планети.

Майбутній Нобелівський лауреат В. Нордхаус у травні 1973 р. опублікував статтю “Світова динаміка: вимірювання без даних” [53]. Він вельми критично проаналізував книгу Д. Форрестера “*World Dynamics*” (перше видання – 1971 р., друге – 1973 р. [40]) і зробив такі висновки: по-перше, динамічна теорія, висунута в роботі, не являє собою прогресу порівняно з більш ранніми роботами, оскільки основні поняття системної динаміки, насамперед диференціальні рівняння, широко використовувалися в економіці протягом десятиліть; по-друге, економічна теорія, викладена у “*World Dynamics*”, становить серйозний відхід від поточних (на той час) досліджень теорії економічного зростання, зокрема видання не містить чітких концепцій виробничих функцій, споживання або випуску, також немає методу розподілу ресурсів за часом або між секторами; по-третє, автор не здійснив спроб для виявлення зв'язку між його моделлю і реальним світом, немає очевидних посилань на дані або наявні емпіричні дослідження; по-четверте, методологія моделювання у “*World Dynamics*” істотно відрізняється від інших досліджень економічних систем; по-п'яте, прогнози майбутнього світу дуже чутливі до специфікації моделі – прогнозні варіанти показують, що якщо припущення стосовно чисельності населення, технологічних змін або факторних заміщень змінюються, модель поводить себе зовсім інакше; по-шосте, чи можна серйозно ставитися до прогнозів у галузі економіки і соціальних наук на наступних 130 років? Без посилань на економічну теорію чи емпіричні дані автор пророкує, що світовий матеріальний рівень життя досягне піка в 1990 р., а потім знизиться [53, с. 1182–1183].

Того самого року вийшла інша стаття В. Нордхауса у співавторстві з ще одним майбутнім лауреатом Нобелівської премії (1981 р.) – Дж. Тобіном –

“Чи є зростання застарілим?” [54]. За їхнім виразом, “стикнувшись з обмеженістю нашої Землі й зростанням економіки і населення, захисник навколишнього середовища бачить неминучий голод. Привид Мальтуса переслідує навіть заможне суспільство” [54, с. 522]. Автори дійшли висновку, що помилка критиків зростання полягає в тому, що вони звинувачують економічне зростання як таке в неправильному напрямі економічного зростання. “Неправильний напрям пов’язаний з дефектом системи ціноутворення – серйозним, але в жодному разі не непоправним недоліком, що у будь-якому випадку має місце в стаціонарній економіці. За останніх тридцять років кількість забруднювачів збільшувалась набагато швидше, ніж населення або економіка. Хоча загальне економічне зростання посилює проблему, схоже, вона виникає за певних технологій. ...Правильним засобом є коригування системи цін, щоб перешкоджати використанню цих технологій. Нульове економічне зростання – грубий інструмент для отримання чистішого повітря, надзвичайно дорогий і, ймовірно, неефективний” [54, с. 525]. Посилаючись на значну ймовірність глобального потепління, автори підкреслили, що катастрофічні глобальні збурення вимагають вищого пріоритету для досліджень, ніж локальні, яким приділяється так багато уваги. Даючи відповідь на тему статті, В. Нордхаус і Дж. Тобін формулюють висновок: “немає причин зупиняти загальне економічне зростання..., хоча є вагомі підстави для створення належних економічних стимулів з метою збереження ресурсів, які нині обходяться їх користувачам менше, ніж справжні соціальні витрати. Класичний стаціонарний стан не повинен стати нашою утопічною нормою” [54, с. 532].

Не заглиблюючись у дискусію, котра відбувалася, зазначимо, що за іро-нією часу (знову-таки – фактор довгострокового періоду) Вільям Нордхаус через 45 років отримав Нобелівську премію 2018 р. в галузі економіки “за інтеграцію зміни клімату в довгостроковий макроекономічний аналіз”, а Пол Ромер – того самого року – “за інтеграцію технологічних інновацій у довгостроковий макроекономічний аналіз”.

Саме дискусія 1971–1973 рр., ініційована першою доповіддю Римському клубу, заклала підвалини постійних і системних досліджень глобалізаційних процесів (як у подальших доповідях клубу [55–74], так і в тематичних доповідях міжнародних організацій, статтях у провідних журналах, виданих монографіях тощо).

Ми наголошуємо на цьому тому, що достатньо поширеною є точка зору про те, нібито глобалізаційна тематика переважно сформувалась у другій половині 90-х років минулого століття. Так, у вступному есе з нагоди десятиї річниці першого випуску журналу “Globalizations” [75] Пол Джеймс і Манфред Стігер зазначають, що “глобалізація – неординарне поняття. Ця складна концепція звалилась на світову спільноту порівняно недавно, але незабаром стала предметом домашнього вжитку. Це концепція, яка рідко використовувалася до 1990-х років, але процеси глобалізації відбувалися століттями” [75, с. 417]. Автори підкреслюють, що присвятили статтю недостатньо вивченим генеалогічним і епістемологічним основам концепції

“глобалізація”. Справді, проведено глибокий і змістовний аналіз “кар’єри” терміна “глобалізація”. Але ці автори, подібно до авторів першої доповіді Римському клубу, пройшли повз концепції В. І. Вернадського про ноосферний розвиток, про глобальне наукове мислення, наукову думку як планетне явище і, що здається зовсім дивним, повз дослідження глобальних проблем, проведені в 70–80-х роках минулого століття [37; 41; 55–60].

Більше того, саме дискусії та наукові дослідження 70–80-х років сприяли тому, що у США в 1990 р. було прийнято *Закон про дослідження глобальних змін* [76] (підписаний президентом Дж. Бушем 16 листопада 1990 р.). Термін “глобальні зміни” означає зміни в глобальному середовищі (включаючи зміни клімату, продуктивності земель, океанів та інших водних ресурсів, хімії атмосфери та екологічних систем), які можуть вплинути на здатність Землі підтримувати життя.

Закон про дослідження глобальних змін визначає, що Програма досліджень глобальних змін США (USGCRP) не рідше одного разу на чотири роки представляє Конгресу і президентові звіт, у якому “1) інтегруються, оцінюються та інтерпретуються результати Програми...; 2) аналізується вплив глобальних змін на навколишнє середовище, сільське господарство, виробництво і використання енергії, земельні й водні ресурси, транспорт, здоров’я та добробут людини, соціальні системи людини і біологічне різноманіття; 3) аналізуються поточні тенденції глобальних змін, антропогенних і природних, прогнозуються основні тенденції на наступних 25–100 років” [76].

Програма досліджень глобальних змін (USGCRP) *координує дослідження у 13 федеральних відомствах*, зокрема в міністерствах (сільського господарства, енергетики, транспорту, торгівлі, охорони здоров’я та соціальних послуг, оборони, внутрішніх справ, закордонних справ), а також в Агентстві з охорони навколишнього середовища, Національному управлінні авіації та космосу, Національному науковому фонді, Смітсонівському інституті, Агентстві США з міжнародного розвитку.

Мета програми – зрозуміти природні та техногенні процеси, що впливають на земну систему: атмосферу, океани, сушу, воду, екосистеми та населення. USGCRP акцентує увагу на дослідженнях, котрі можуть бути використані для відповіді на питання про масштаби й силу змін у системі Землі, а також про те, як Сполучені Штати і світ можуть реагувати на вплив кліматичних ризиків, захист громадського здоров’я та забезпечення економічної життєздатності суспільства [77]. USGCRP базується на федеральних інвестиціях у дослідження та розробки. Агенції-члени спільно працюють над тим, аби узгодити наукові інвестиції з національними потребами, максимізувати ефективність федеральних наукових програм, зміцнити національну інноваційну базу та надати результати, передбачені *Законом про дослідження глобальних змін*, включаючи чотирирічну Національну оцінку клімату.

Аналіз глобалізаційної тематики засвідчує гостроту та дискусійність питань щодо стану, суперечностей та тенденцій сучасної глобалізації в умо-

вах нових викликів і загроз, пов'язаних з політичним, міграційним, пандемічним, кліматичним, економічним та торговельним шоками – виходом Великобританії з ЄС, втіленням курсу президента США “Америка понад усе”, початком торговельної деглобалізації внаслідок перегляду угод про вільну торгівлю (УВТ) та торговельної “війни” між США і Китаєм, впливом глобальної пандемії COVID-19 і кліматичних змін на поглиблення світової економічної рецесії, спад національних економік і міжнародної торгівлі, дефіцит фінансових ресурсів для активної державної підтримки систем охорони здоров'я, соціального захисту, малого й середнього бізнесу.

У політичних, економічних, управлінських і академічних колах інтенсивно обговорюються проблеми “кінця” глобалізації, деглобалізації, “нової” глобалізації, необхідності “нового світового порядку”, котрий реально втілюватиме фундаментальні цінності демократії, економічної свободи, вільної торгівлі й одночасно посилить соціальну відповідальність світового співтовариства та його міжнародних інституцій, основних геополітичних, геоекономічних та військових центрів сили (насамперед США, Китаю, Європейського Союзу, Росії та ін.) за збереження миру на основі досягнення консенсусу, визнання глобальних пріоритетів протидії кліматичним та епідемічним загрозам людському життю на Землі, послідовну реалізацію Цілей сталого розвитку задля викорінення бідності в усіх її формах і проявах, боротьби з нерівністю всередині країн та між ними, забезпечення безперервного, всеохоплюючого і сталого економічного зростання та сприяння соціальній інтеграції. Постає питання про подальшу долю України в умовах відпливів “старої” глобалізації, припливів глобалізації “нової”. Єдиним критерієм нового курсу серед бурхливих хвиль глобалізації може бути тільки безумовний пріоритет національних інтересів відносно групових й особистих інтересів окремих “центрів” політичної, економічної та фінансової влади в країні та за її межами.

Закінчення статті в наступному номері

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята та проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Генеральна угода про тарифи і торгівлю 1947 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text.
4. Генеральна угода про тарифи і торгівлю 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#n8.
5. Угода про заснування Світової організації торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#n122.
6. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства, Римський договір, 1957). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.
7. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text.

8. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text.
9. *Drache D., Kingston A. T., Qi D.* One Road, Many Dreams: China's Bold Plan to Remake the Global Economy. London : Bloomsbury China, 2019. 288 p.
10. *Cai F.* Demystifying China's Economy Development. Heidelberg : Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2015. 194 p.
11. *Cai F.* Perceiving Truth and Ceasing Doubts: What Can We Learn from 40 Years of China's Reform and Opening up? *China & World Economy*. 2018. Vol. 26 (2). P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.1111/cwe.12234>.
12. Routledge Handbook of the Chinese Economy / ed. by G. C. Chow and D. H. Perkins. Abingdon : Routledge, 2015. 372 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315767475>.
13. Economic Outlook for Southeast Asia, China and India 2020: Rethinking Education for the Digital Era. Paris : OECD Publishing, 2019. 229 p. URL: <https://doi.org/10.1787/1ba6cde0-en>.
14. The Political Economy of Southeast Asia: Politics and Uneven Development under Hyperglobalisation / ed. by T. Carrol, Sh. Hameiri, L. Jones. 4th ed. London : Palgrave Macmillan, 2020. 425 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28255-4>.
15. Routledge Handbook of Southeast Asian Development / ed. by A. McGregor, L. Law, F. Miller. Abingdon : Routledge, 2018. 446 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315726106>.
16. The Development of Economics in Japan: From the Inter-War Period to the 2000s / ed. by T. Asada. London : Routledge, 2014. 232 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315866925>.
17. *Schneidewind D. K.* Economic Miracle Market South Korea: A Blueprint for Economic Growth in Developing Nations. Springer Singapore, 2016. 290 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-981-10-0615-9>.
18. *Vernadsky V. I.* A few words about the noosphere. *The progress of modern biology*. 1944. Vol. 18 (2). P. 113–120.
19. *Vernadsky V. I.* The biosphere and the noosphere. *American Scientist*. 1945. Vol. 33 (1). P. 1–12.
20. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление. Философские мысли натуралиста. М. : Наука, 1988. 520 с.
21. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера. М. : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
22. *Teilhard de Chardin P.* The Phenomenon of Man. New York : Harper& Row, 1959. 312 p.
23. MDG Gap Task Force Report 2015: Taking Stock of the Global Partnership for Development. New York : United Nations, 2015. 92 p. URL: <https://doi.org/10.18356/38a66c33-en>.
24. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. New York : United Nations, 2015. 41 p. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication>.
25. Парижское соглашение от 12.12.2015. URL: https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf.
26. *Schwab K., Malleret T.* COVID-19: The Great Reset. Geneva : World Economic Forum, 2020. 280 p. URL: <https://www.weforum.org/press/2020/07/klaus-schwab-and-thierry-malleret-release-covid-19-the-great-reset-the-first-policy-book-on-the-covid-crisis-globally/>.
27. *Jevons W. S.* The Future of Political Economy. *Fortnightly review*. 1876. Vol. 20 (119). P. 617–631. URL: <https://search.proquest.com/openview/fbe4eaa165c7737f/1?pq-origsite=gscholar&cbl=14004>.
28. *Geddes P.* An Analysis of the Principles of Economics. *Proceedings of the Royal Society of Edinburgh*. 1884. Vol. 12. P. 943–980. URL: <https://doi.org/10.1017/S0370164600001486>.
29. *Dunbar C. F.* The Reaction in Political Economy. *The Quarterly Journal of Economics*. 1886. Vol. 1 (1), 1–27. URL: <https://doi.org/10.2307/1883106>.
30. *Dunbar C. F.* The academic study of political economy. *The Quarterly Journal of Economics*. 1891. Vol. 5 (4). P. 397–416. URL: <https://doi.org/10.2307/1879356>.
31. *Marshall A.* Principles of Economics. London : Macmillan, 1890. 754 p. URL: <https://archive.org/stream/principlesecono00marsgoog#page/n794/mode/2up>.
32. *Wagner A.* Marshall's principles of economics. *The Quarterly Journal of Economics*. 1891. Vol. 5 (3). P. 319–338. URL: <https://doi.org/10.2307/1879612>.
33. *Marshall A.* The Old Generation of Economists and the New. *The Quarterly Journal of Economics*. 1897. Vol. 11 (2). P. 115–135. URL: <https://doi.org/10.2307/1882124>.

34. Clark J. The Future of Economic Theory. *The Quarterly Journal of Economics*. 1898. Vol. 13 (1). P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.2307/1882980>.
35. Veblen T. Why is Economics not an Evolutionary Science? *The Quarterly Journal of Economics*. 1898. Vol. 12 (4). P. 373–397. URL: <https://doi.org/10.2307/1882952>.
36. Baumol W. J. What Marshall didn't know: on the twentieth century's contributions to economics. *The Quarterly Journal of Economics*. 2000. Vol. 115 (1). P. 1–44. URL: <https://doi.org/10.1162/003355300554656>.
37. Peccei A. *The Chasm Ahead*. New York : The Macmillan Company, 1969. 320 p.
38. Schmelzer M. 'Born in the corridors of the OECD': the forgotten origins of the Club of Rome, transnational networks, and the 1970s in global history. *Journal of Global History*. 2017. Vol. 12 (1). P. 26–48. URL: <https://doi.org/10.1017/S1740022816000322>.
39. King A., Schneider B. *The First Global Revolution: A Report by the Council of the Club of Rome*. Orient Longman, 1991. 175 p.
40. Forrester J. W. *World Dynamics*. 2nd Ed. Cambridge, Mass. : Wriqth-Allen Press, Inc., 1973. 145 p.
41. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Roman's Project on the Predicament of Mankind* / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens III. New York : Universe Books, 1972. 205 p.
42. Hutchinson G. The Biosphere. *Scientific American*. 1970. Vol. 223 (3). P. 44–53. URL: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0970-44>.
43. Kuznets S. Economic growth and income inequality. *The American economic review*. 1955. Vol. 45 (1). P. 1–28.
44. Kuznets S. *Modern economic growth*. Oxford and IBH Publishing Co., 1960. 538 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/1811581>.
45. Kaldor N. A model of economic growth. *The Economic Journal*. 1957. Vol. 67 (268). P. 591–624. URL: <https://doi.org/10.2307/2227704>.
46. Rostow W. W. The stages of economic growth. *The Economic History Review*. 1959. Vol. 12 (1). P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.1959.tb01829.x>.
47. *The Economics of Take-Off into Sustained Growth: Proceedings of a Conference held by the International Economic Association* / ed. by W. W. Rostow. London : Palgrave Macmillan UK, 1963. 505 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-63959-5>.
48. Solow R. M. A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. Vol. 70 (1). P. 65–94. URL: <https://doi.org/10.2307/1884513>.
49. Denison E. F. *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*. New York : Committee for Economic Development, 1962. 308 p.
50. Denison E. F. Education, economic growth, and gaps in information. *Journal of Political Economy*. 1962. Vol. 70 (5, 2). P. 124–128. URL: <https://doi.org/10.1086/258729>.
51. Mishan E. J. *The costs of economic growth*. London : Staples Press, 1967. 212 p.
52. Kuznets S. Nobel Prize Lecture: Modern economic growth: Findings and Reflections. Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 11, 1971. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1971/kuznets/lecture/>.
53. Nordhaus W. D. World Dynamics: Measurement Without Data. *The Economic Journal*. 1973. Vol. 83 (332). P. 1156–1183. URL: <https://doi.org/10.2307/2230846>.
54. Nordhaus W. D., Tobin J. Is growth obsolete? *The measurement of economic and social performance*. NBER, 1973. P. 509–564. URL: <https://www.nber.org/chapters/c3621.pdf>.
55. Mesarovic M., Pestel E. *Mankind at the Turning Point*. New York : E. P. Dutton & Co., 1974. 210 p.
56. *Reshaping the International Order* / J. Tinbergen (Coord.). New York : Dutton, 1976. 325 p. URL: [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(76\)90086-0](https://doi.org/10.1016/0016-3287(76)90086-0).
57. Peccei A. *The Human Quality*. Oxford ; New York : Pergamon Press, 1977. 220 p.
58. *Beyond the Age of Waste* / D. Gabor et al. 2nd Ed. Oxford : Pergamon Press, 1981. 254 p. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-027303-7.50010-4>.
59. *Goals for Mankind* / E. Laslo et al. New York : Dutton, 1977. 433 p.
60. Botkin J., Elmandjra M., Malitza M. *No Limits to Learning*. Oxford : Pergamon Press, 1979. 172 p.
61. Пестель Э. За пределами роста / пер. с англ. Е. В. Нетесовой ; общ. ред. и вступ. ст. Д. М. Гвишиани. М. : Прогресс, 1988. 274 с.

62. King A., Schneider B. The First Global Revolution. Orient Longman, 1991. 175 p.
63. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J. Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable future. Post Mills, Vermont : Chelsea Green Publishing, 1992. 322 p.
64. Meadows D., Randers J., Meadows D. Limits to Growth : The 30-year Update. Vermont : Chelsea Green Publishing, 2004. 537 p.
65. Медоуз Д. Х., Рандерс Й., Медоуз Д. Л. Пределы роста: 30 лет спустя / пер. с англ. Е. С. Оганесян; под ред. Н. П. Тарасовой. 2-е изд. М. : БИНОМ : Лаборатория знаний, 2014. 361 с.
66. Randers J. 2052: A Global Forecast for the Next Forty Years A Report to the Club of Rome Commemorating the 40th Anniversary of The Limits to Growth. Vermont : Chelsea Green Publishing, 2012. 433 p.
67. Wijkman A., Skånberg K. The Circular Economy and Benefits for Society: Jobs and Climate, Clear Winners in an Economy based on Renewable Energy and Resource Efficiency. A study report at the request of the Club of Rome with support from the MAVA Foundation. The Club of Rome, 2017. 59 p. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the-circular-economy-and-benefits-for-society-fifrnlessw.pdf>.
68. The Climate Emergency Plan: A Collaborative Call for Climate Action / Club of Rome. 2018. URL: https://clubofrome.org/wp-content/uploads/2018/10/COR_Climate-Emergency-Plan-.pdf.
69. Transformation is feasible: How to Achieve the Sustainable Development Goals within Planetary Boundaries. A report to the Club of Rome, for its 50 years anniversary 17 October 2018 / J. Randers, J. Rockström, P. E. Stoknes, U. Colüke, D. Collste, S. Cornell. Stockholm Resilience Centre, BI Norwegian Business School, Global Challenges Foundation. 2018. 60 p. URL: https://www.stockholmresilience.org/download/18.51d83659166367a9a16353/1539675518425/Report_Achieving%20the%20Sustainable%20Development%20Goals_WEB.pdf.
70. Berg C. Sustainable Action: Overcoming the Barriers. London ; New York : Routledge, 2019. 318 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429060786>.
71. Planetary Emergency Plan 2.0. Securing a New Deal for People, Nature and Climate / The Club of Rome, The Potsdam Institute for Climate Impact Research. The Club of Rome. 2019. URL: https://clubofrome.org/wp-content/uploads/2020/08/Planetary_Emergency_Plan_2.0-.pdf.
72. Kuenkel P. Stewarding Sustainability Transformations: An Emerging Theory and Practice of SDG Implementation. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2019. 333 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-03691-1>.
73. Andersen L. R. Bildung Keep Groing. Report to the Club of Rome. Nordic Bildung, 2020. 171 p.
74. 21st Century Wellbeing Economics: The Road to Recovery, Renewal & Resilience. Vol. 1: Europe / The Club of Rome. 2020. URL: <https://clubofrome.org/wp-content/uploads/2020/09/21ST-Century-WELLBEING-1.pdf>.
75. James P., Steger M. B. A Genealogy of 'Globalization': The Career of a Concept. *Globalizations*. 2014. Vol. 11, Iss. 4. P. 417–434. URL: <https://doi.org/10.1080/14747731.2014.951186>.
76. S. 169 – 101st Congress: Global Change Research Act of 1990 / GovTrack.us. 2020. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/101/s169>.
77. U.S. Global Change Research Program. Our Changing Planet: The U.S. Global Change Research Program for Fiscal Year 2020. Washington, DC, 2020. URL: <https://doi.org/10.7930/ocpfy2020>.

References

1. United Nations. (1945). *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text [in Russian].
2. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights* (Resolution No. 217 A (III), December 10). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Russian].
3. General Agreement on Tariffs and Trade. (1947). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text [in Ukrainian].
4. General Agreement on Tariffs and Trade. (1994). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#n8 [in Ukrainian].
5. Agreement establishing the World Trade Organization. (1994). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#n122 [in Ukrainian].

6. Treaty establishing the European Community (Treaty establishing the European Economic Community, Treaty of Rome). (1957). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text [in Ukrainian].
7. Treaty on European Union. (1992). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text [in Russian].
8. Nuclear Non-Proliferation Treaty. (1968, July 1). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text.
9. Drache, D., Kingston, A. T., & Qi, D. (2019). *One Road, Many Dreams: China's Bold Plan to Remake the Global Economy*. London: Bloomsbury China.
10. Cai, F. (2015). *Demystifying China's Economy Development*. Heidelberg: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
11. Cai, F. (2018). Perceiving Truth and Ceasing Doubts: What Can We Learn from 40 Years of China's Reform and Opening up? *China & World Economy*, 26 (2), 1–22. DOI: 10.1111/cwe.12234.
12. Chow, G. C., & Perkins D. H. (Eds.). (2015). *Routledge Handbook of the Chinese Economy*. Abingdon: Routledge. DOI: 10.4324/9781315767475.
13. OECD. (2018). *Economic Outlook for Southeast Asia, China and India 2020: Rethinking Education for the Digital Era*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/1ba6cde0-en.
14. Carrol, T., Hameiri, Sh., & Jones, L. (2020). *The Political Economy of Southeast Asia: Politics and Uneven Development under Hyperglobalisation* (4th Ed.). London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-030-28255-4.
15. McGregor, A., Law, L., & Miller, F. (Eds.). (2018). *Routledge Handbook of Southeast Asian Development*. Abingdon: Routledge. DOI: 10.4324/9781315726106.
16. Asasda T. (Ed.). (2014). *The Development of Economics in Japan: From the Inter-War Period to the 2000s*. London: Routledge, 2014. 232 p. DOI: 10.4324/9781315866925.
17. Schneidewind, D. K. (2016). *Economic Miracle Market South Korea: A Blueprint for Economic Growth in Developing Nations*. Springer Singapore. DOI: 10.1007/978-981-10-0615-9.
18. Vernadsky, V. I. (1944). A few words about the noosphere. *The progress of modern biology*, 18 (2), 113–120.
19. Vernadsky, V. I. (1945). The biosphere and the noosphere. *American Scientist*, 33 (1), 1–12.
20. Vernadsky, V. I. (1988). *Scientific thought as a planetary phenomenon. Philosophical thoughts of a naturalist*. Moscow: Science [in Russian].
21. Vernadsky, V. I. (2004). *Biosphere and noosphere*. Moscow: Iris-press [in Russian].
22. Teilhard de Chardin, P. (1959). *The Phenomenon of Man*. New York: Harper & Row.
23. United Nations. (2015). *MDG Gap Task Force Report 2015: Taking Stock of the Global Partnership for Development*. New York: United Nations. DOI: 10.18356/38a66c33-en.
24. United Nations. (2015). *Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (A/RES/70/1). New York: United Nations. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication>.
25. Paris Agreement. (2015, December 12). Retrieved from https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf [in Russian].
26. Schwab, K., & Malleret, T. (2020). *COVID-19: The Great Reset*. Geneva: World Economic Forum. Retrieved from <https://www.weforum.org/press/2020/07/klaus-schwab-and-thierry-malleret-release-covid-19-the-great-reset-the-first-policy-book-on-the-covid-crisis-globally/>.
27. Jevons, W. S. (1876). The Future of Political Economy. *Fortnightly review*, 20 (119), 617–631. Retrieved from <https://search.proquest.com/openview/fbe4eaa165c7737f1?pq-origsite=gscholar&cbl=14004>.
28. Geddes, P. (1884). An Analysis of the Principles of Economics. *Proceedings of the Royal Society of Edinburgh*, 12, 943–980. DOI: 10.1017/S0370164600001486.
29. Dunbar, C. F. (1886). The Reaction in Political Economy. *The Quarterly Journal of Economics*, 1 (1), 1–27. DOI: 10.2307/1883106.
30. Dunbar, C. F. (1891). The academic study of political economy. *The Quarterly Journal of Economics*, 5 (4), 397–416. DOI: 10.2307/1879356.
31. Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan. Retrieved from <https://archive.org/stream/principlesecono00marsgoog/page/n794/mode/2up>.
32. Wagner, A. (1891). Marshall's principles of economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 5 (3), 319–338. DOI: 10.2307/1879612.

33. Marshall, A. (1897). The Old Generation of Economists and the New. *The Quarterly Journal of Economics*, 11 (2), 115–135. DOI: 10.2307/1882124.
34. Clark, J. (1898). The Future of Economic Theory. *The Quarterly Journal of Economics*, 13 (1), 1–14. DOI: 10.2307/1882980.
35. Veblen, T. (1898). Why is Economics not an Evolutionary Science? *The Quarterly Journal of Economics*, 12 (4), 373–397. DOI: 10.2307/1882952.
36. Baumol, W. J. (2000). What Marshall didn't know: on the twentieth century's contributions to economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 115 (1), 1–44. DOI: 10.1162/003355300554656.
37. Peccei, A. (1969). *The Chasm Ahead*. New York: The Macmillan Company.
38. Schmelzer, M. (2017). 'Born in the corridors of the OECD': the forgotten origins of the Club of Rome, transnational networks, and the 1970s in global history. *Journal of Global History*, 12 (1), 26–48. DOI: 10.1017/S1740022816000322.
39. King, A., & Schneider, B. (1991). *The First Global Revolution* (A Report by the Council of the Club of Rome). Orient Longman.
40. Forrester, J. W. (1973). *World Dynamics* (2nd Ed.). Cambridge, Mass.: Wrioth-Allen Press, Inc.
41. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *The Limits to Growth* (A Report for the Club of Roman's Project on the Predicament of Mankind). New York: Universe Books. DOI: 10.1349/ddlp.1.
42. Hutchinson, G. (1970). The Biosphere. *Scientific American*, 223 (3), 44–53. DOI: 10.1038/scientificamerican0970-44.
43. Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 45 (1), 1–28.
44. Kuznets, S. (1960). *Modern economic growth*. Oxford and IBH Publishing Co. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1811581>.
45. Kaldor, N. (1957). A model of economic growth. *The Economic Journal*, 67 (268), 591–624. DOI: 10.2307/2227704.
46. Rostow, W. W. (1959). The stages of economic growth. *The Economic History Review*, 12 (1), 1–16. DOI: 10.1111/j.1468-0289.1959.tb01829.x.
47. Rostow, W. W. (Ed.). (1963). *The Economics of Take-Off into Sustained Growth: Proceedings of a Conference held by the International Economic Association*. London: Palgrave Macmillan UK. DOI: 10.1007/978-1-349-63959-5.
48. Solow, R. M. (Ed.). (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65–94. DOI: 10.2307/1884513.
49. Denison, E. F. (1962). The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us. New York: Committee for Economic Development.
50. Denison, E. F. (1962). Education, economic growth, and gaps in information. *Journal of Political Economy*, 70 (5, 2), 124–128. DOI: 10.1086/258729.
51. Mishan, E. J. (1987). *The costs of economic growth*. London: Staples Press.
52. Kuznets, S. (1971). *Nobel Prize Lecture: Modern economic growth: Findings and Reflections* (Lecture to the memory of Alfred Nobel). Retrieved from <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1971/kuznets/lecture/>.
53. Nordhaus, W. D. (1973). World Dynamics: Measurement Without Data. *The Economic Journal*, 83 (332), 1156–1183. DOI: 10.2307/2230846.
54. Nordhaus, W. D., & Tobin, J. (1973). Is growth obsolete? *NBER. The measurement of economic and social performance*, 509–564. Retrieved from <https://www.nber.org/chapters/c3621.pdf>.
55. Mesarovic, M., & Pestel, E. (1974). *Mankind at the Turning Point*. New York: E. P. Dutton & Co.
56. Tinbergen J. (1976). *Reshaping the International Order*. New York: Dutton, 1976. DOI: 10.1016/0016-3287(76)90086-0.
57. Peccei, A. (1977). *The Human Quality*. Oxford: New York: Pergamon Press.
58. Gabor, D. et al. (1981). *Beyond the Age of Waste* (2nd Ed.). Oxford: Pergamon Press. DOI: 10.1016/B978-0-08-027303-7.50010-4.
59. Laslo, E. et al. (1977). *Goals for Mankind*. New York: Dutton.
60. Botkin, J., Elmandjra, M., & Malitza, M. (1979). *No Limits to Learning*. Oxford: Pergamon Press.

61. Pestel, E. (1988). *Beyond growth*. Moscow: Progress [in Russian].
62. King, A., & Schneider, B. (1991). *The First Global Revolution*. Orient Longman.
63. Meadows, D. H., Meadows, D. L., & Randers, J. (1992). *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable future*. Post Mills, Vermont: Chelsea Green Publishing.
64. Meadows, D., Randers, J., & Meadows, D. (2004). *Limits to Growth: The 30-year Update*. Vermont: Chelsea Green Publishing.
65. Meadows, D., Randers, J., & Meadows, D. (2014). *Limits to Growth: The 30-year Update* (2nd Ed.). Moscow: BINOM: Knowledge laboratory [in Russian].
66. Randers, J. (2012). *2052: A Global Forecast for the Next Forty Years* (A Report to the Club of Rome Commemorating the 40th Anniversary of The Limits to Growth). Vermont: Chelsea Green Publishing.
67. Wijkman, A., & Skånberg, K. (2017). *The Circular Economy and Benefits for Society: Jobs and Climate, Clear Winners in an Economy based on Renewable Energy and Resource Efficiency* (A study report at the request of the Club of Rome with support from the MAVA Foundation). The Club of Rome. Retrieved from <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the-circular-economy-and-benefits-for-society-fifrnlessw.pdf>.
68. Club of Rome. (2018). *The Climate Emergency Plan: A Collaborative Call for Climate Action*. Retrieved from https://clubofrome.org/wp-content/uploads/2018/10/COR_Climate-Emergency-Plan-.pdf.
69. Club of Rome. (2018). *Transformation is feasible: How to Achieve the Sustainable Development Goals within Planetary Boundaries* (A report to the Club of Rome, for its 50 years anniversary 17 October 2018). Retrieved from https://www.stockholmresilience.org/download/18.51d83659166367a9a16353/1539675518425/Report_Achieving%20the%20Sustainable%20Development%20Goals_WEB.pdf.
70. Berg, C. (2019). *Sustainable Action: Overcoming the Barriers*. London: New York: Routledge. DOI: 10.4324/9780429060786.
71. Club of Rome. (2019). *Planetary Emergency Plan 2.0. Securing a New Deal for People, Nature and Climate*. Retrieved from https://clubofrome.org/wp-content/uploads/2020/08/Planetary_Emergency_Plan_2.0-.pdf.
72. Kuenkel, P. (2019). *Stewarding Sustainability Transformations: An Emerging Theory and Practice of SDG Implementation*. Cham: Springer Nature Switzerland AG. DOI: 10.1007/978-3-030-03691-1.
73. Andersen, L. R. (2020). *Bildung Keep Groing* (Report to the Club of Rome). Nordic Bildung.
74. Club of Rome. (2020). *21st Century Wellbeing Economics: The Road to Recovery, Renewal & Resilience, 1: Europe*. Retrieved from <https://clubofrome.org/wp-content/uploads/2020/09/21ST-Century-WELLBEING-1.pdf>.
75. James, P., & Steger, M. B. (2014). A Genealogy of 'Globalization': The Career of a Concept. *Globalizations*, 11 (4), 417–434. DOI: 10.1080/14747731.2014.951186.
76. GovTrack.us. (2020). *S. 169–101st Congress: Global Change Research Act of 1990*. Retrieved from <https://www.govtrack.us/congress/bills/101/s169>.
77. U.S. Global Change Research Program. (2020). *Our Changing Planet: The U.S. Global Change Research Program for Fiscal Year 2020*. Washington, DC. DOI: 10.7930/ocpfy2020.